

UDK: 347.85
Bibliid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 3, str. 477–509

Originalan naučni rad
Primljen 30. jula 2021.
Odobren 13. septembra 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2103477V>

„Svemirski kauboji” i „drveni advokati” čovečanstva: ka održivom razvoju svemirskog prava

Mihajlo VUČIĆ¹

Apstrakt: Autor u radu polazi od činjenice da su međunarodni propisi koji uređuju aktivnosti u svemiru doneti u vreme kada nije bilo zamislivo da će privatna preduzeća privredno eksploatirati resurse svemira. Autor zaključuje stoga da je komercijalizacija svemira donela nove izazove za međunarodno pravo, pored tradicionalnih problema demarkacije i militarizacije. Osnovna teza je da privredna eksploatacija nije u neskladu sa ciljevima Ugovora o svemiru, jer može da donese nesumnjive koristi po čovečanstvo. Međutim, autor smatra da vlasnička prava nisu moguća u sadašnjem pravnom okviru. Stoga je mišljenje autora da je neophodno reformisati pravni okvir, po mogućstvu izmenama Ugovora o svemiru, iako je verovatnije da će do toga doći kroz neformalne standarde koji bi sprečili potpuni haos slobode eksploatacije svemira. Autor zaključuje da održivi pravac razvoja komercijalizacije svemira treba da ide u pravcu ohrabivanja na međunarodnom nivou regulisane preduzetničke inicijative, koja ne isključuje mogućnost pristupa svemirskim resursima za sve države. U radu se ističe kako je međunarodnopravna teorija podeljena na pristalice i protivnike tumačenja koja dozvoljavaju slobodu privređivanja i vlasništvo nad resursima svemira, dok su države većinski sklone da prihvate slobodu privređivanja, uz granice vezane za interese celog čovečanstva i zaštite životne sredine. Istovremeno, sa izuzetkom država koje jednostrano unutrašnjim zakonodavstvom predviđaju takvu mogućnost, one se protive vlasničkim pravima, jer tumače zabranu prisvajanja svemira u apsolutnom smislu.

Ključne reči: svemir, komercijalizacija, međunarodno pravo, sloboda privređivanja, zajedničko nasleđe čovečanstva, zabrana prisvajanja, suverenitet.

¹ Autor je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Temelji međunarodnog prava svemira

Međunarodnopravno regulisanje svemira otpočelo je u vreme kada je delovalo da će Zemlja biti uništena nuklearnim ratom, u doba žestokih blokovskih podela celog sveta, slepe utrke u naoružanju i projekciji vojne moći dve supersile koje su želele da u što većoj mogućoj meri nametnu svoje normativne vrednosti ostatku sveta. Lansiranje veštačkih satelita i slanje ljudi u svemir i na Mesec postali su sredstva za sticanje prestiža i strateške prednosti u tom rivalstvu. SAD su od lansiranja veštačkog satelita „Sputnjik“ konstantno zastupale tezu da se pre slanja prvih ljudi na Mesec moraju uspostaviti univerzalno prihvaćene norme svemirskog prava. Očekivalo se da kroz upotrebu međunarodnopravnih instrumenata usvojenih u sistemu UN, gde se računalo na podršku država-saveznika u hladnom ratu protiv Sovjetskog saveza, rivalska strana bude pod kontrolom u svojim svemirskim aktivnostima (UNCOPUOS 1966a, 20; UNCOPUOS 1966b, 3). Sličan stav imali su i Sovjeti, pogovo svesni da ekonomski ne mogu izdržati eventualnu militarizaciju svemirske trke (UNCOPUOS 1966a, 20). Bilo je to i vreme kada su na međunarodnu scenu hrabro iskoračile novoformirane države, nastale nakon procesa dekolonizacije, svesne istorijske nepravde koja je prema njihovom društveno-ekonomskom razvoju učinjena od strane evropskog imperijalizma. Te države su želele da jedan novi prostor poput svemira, čist i netaknut, koji je sada trebalo regulisati po prvi put u ime svih ljudi, oslobode teškog nasleđa ekonomske nejednakosti, militarizma i eksploatacije.

U tom kontekstu nastao je temeljni međunarodnopravni dokument koji i danas predstavlja glavni izvor svemirskog prava – Ugovor o načelima koja uređuju aktivnosti država na istraživanju i upotrebi svemira uključujući Mesec i druga nebeska tela – usvojen 1967. godine (u daljem tekstu, Ugovor o svemiru), prihvaćen od strane svih velikih sila koje imaju mogućnosti da obavljaju aktivnosti u svemiru, kao i još stotinak država sveta – ukupno 109 potpisnica u trenutku u kome nastaje članak. Posmatran iz današnje perspektive, taj ugovor je ne samo vremenski star, već i neprilagođen novom dobu. Tehnološki napredak je omogućio načine upotrebe svemira, Meseca i nebeskih tela o kojima se nije moglo razmišljati u kontekstu sedme decenije prošlog veka.

Međutim, osnovna načela Ugovora o svemiru su i dalje aktuelna, iz jednostavnog razloga što nijedan međunarodni ugovor tog značaja i dometa nije usvojen u vremenu nakon njegovog donošenja. Pravicima ostaje da pokušavaju tumačenjem da prilagode njegove odredbe savremenim okolnostima, prateći pritom savremene stavove država o značenju odredbi ovog ugovora, kao i razvoj nekih novih pravila koja ne moraju nužno da budu u skladu sa tim ugovorom. Na

tom poslu, važno je biti svestan institucionalnog konteksta u kome se odvija ta borba za ispravno tumačenje Ugovora o svemiru, odnosno za njegove reforme.

U institucionalnom smislu, najvažnije međunarodno telo formirano u cilju regulisanja aktivnosti u svemiru je Komitet Ujedinjenih Nacija (UN) za miroljubivo korišćenje svemira (UNCOPUOS) koji je osnovala Generalna skupština UN 1959. godine. Komitet okuplja predstavnike država. Glavni zadaci Komiteta su da vodi računa o međunarodnoj saradnji na korišćenju svemira u miroljubive svrhe, ispitivanje mogućnosti za preduzimanje aktivnosti u svemiru od strane samih UN, proučavanje pravnih problema koji nastaju u vezi sa aktivnostima u svemiru i ohrabrivanje naučnog istraživanja svemira. U skladu sa tim ovo telo ima i dva potkomiteta, pravni i naučno-tehnički. Važna je i uloga Kancelarije UN za poslove u svemiru, sa sedištem u Beču. UNCOPUOS nema ovlašćenja da nameće odluke svojim članicama, kao i kod najvećeg broja drugih organa u sistemu UN njegova je uloga čisto konsultativna i koordinaciona. On može da otvori najširi prostor za debatu o svemirskim pitanjima i time doprinese smirivanju eventualnih tenzija i sporova, ali neka konačna rešenja teško da može da usvoji. Rezultati rada UNCOPUOS-a do sada su pet međunarodnih ugovora – pored Ugovora o svemiru, to su i Sporazum o spašavanju astronauta, vraćanju astronauta i vraćanju objekata lansiranih u svemir od 1968. godine (UNGA Res. 23/45), Konvencija o međunarodnoj odgovornosti za štetu koju uzrokuju svemirski objekti od 1972. godine (UNGA Res. 27/77), Konvencija o registraciji objekata poslatih u svemir od 1975. godine (UNGA Res. 32/35), i Sporazum o aktivnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima od 1979. godine (u daljem tekstu, Ugovor o Mesecu).

Pored ugovora, tokom decenija rada ovog komiteta nastala je i velika količina tehničke dokumentacije, naučnih publikacija i administrativne građe oko primene potpisanih ugovora od kojih vredi pomenuti: Razna dokumenta GS UN koja se odnose na istraživačke aktivnosti u svemiru (UNGA Res. 19/62); Korišćenje satelita za direktan televizijski prenos (UNGA Res. 37/92); Korišćenje izvora nuklearne energije u svemiru (UNGA Res. 47/68); Posebna načela korišćenja svemira imajući u vidu potrebe zemalja u razvoju (UNGA Res 51/122); Načela koja se odnose na udaljeno osmatranje Zemlje iz svemira (UNGA Res. 41/65).

Pomenutih pet ugovora čini međunarodnopravni okvir za delovanje u svemiru. Od tih pet ugovora tri su posve tehničke prirode i nisu relevantni za predmet našeg istraživanja. Ugovor o Mesecu je, kako ćemo videti, praktično neprimenjiv ugovor, jer države koje faktički obavljaju aktivnosti u svemiru nisu njegove članice. Ugovor o Mesecu bio je i poslednji značajni međunarodnopravni akt na poslovima regulacije aktivnosti u svemiru, do trenutka kada nastaje ovaj članak (sredinom 2021. godine), prošlo je više od 40 godina, svet se izmenio do neprepoznatljivosti, a svemirsko pravo je i dalje na istim temeljima na kojima je

bilo u vreme dok je Rusijom vladala komunistička partija koja je svemirske uspehe smatrala dokazom uspeha radničke avangarde, SAD razmišljale kako da putem „ratova zvezda” pobede komuniste, dok Kina uopšte nije ni imala svemirski program. U narednim decenijama, usledilo je i donošenje unutrašnjih pravnih propisa u nizu država u cilju nadzora i kontrole nad javnim i privatnim aktivnostima u svemiru koje su u nadležnosti datih država, redom u SAD (US Space Law 1983), Norveškoj (NOR Space Law 1963), Švedskoj (SWE Space Law 1982), Velikoj Britaniji (UK Space Law 1986), kao i Rusiji, Južnoj Africi, Ukrajini, Australiji, Brazilu, Francuskoj i Kini (Ishola, Fadipe and Taiwo 2021, 34). Ti zakoni su praktično u domaćem zakonodavstvu stvorili pretpostavke za implementaciju međunarodnih ugovora koje su ove države potpisale.

Problemska kontekstualizacija međunarodnog prava svemira: militarizacija, demarkacija, komercijalizacija

Može se reći da se veliki broj dosadašnjih istraživanja u oblasti međunarodnog prava svemira vrti oko nekoliko pitanja koja su u vreme usvajanja normativnog okvira bila nametnuta ciljevima te normativne aktivnosti. Ciljevi, pak, aktivnosti na međunarodnopravnom regulisanju svemira su bili uslovljeni opet istorijskim kontekstom u kome je Ugovor o svemiru usvojen i kompromisima između interesa različitih grupacija država koje su u to vreme određivale pravac međunarodne politike. Tako su se u početku naučne obrade ovih pitanja izdvojila dva ključna problema – militarizacija i demarkacija. Prva se odnosila na pitanje da li se svemir može koristiti isključivo u miroljubive svrhe i kako to u praksi obezbediti. Druga se odnosila na pitanje odakle počinje i gde završava svemir.

Povodom prvog pitanja, Ugovor o svemiru je zabranio postavljanje oružja za masovno uništenje, a pogotovo nuklearnog oružja u svemiru i na nebeskim telima, osnivanje vojnih baza, utvrđenja i instalacija, kao i probe svih vrsta oružja u svemiru (član IV). Na taj način međunarodna zajednica je pokušala da spreči prenošenje trke u naoružanju i sve veće militarizacije zemaljskog života u ovaj novi kontekst. Član IV nije isključio u potpunosti militarizaciju svemira, jer je to u praksi nemoguće sprovesti s obzirom na veliku isprepletenost civilnih i vojnih oblika korišćenja jednih istih svemirskih objekata (Rathore and Gupta 2020, 13). U potpunosti je zabranjeno postavljanje nuklearnih i oružja za masovno uništenje u svemiru i na nebeskim telima, dok se o konvencionalnom oružju upadljivo čuti (Bourbonnière and Lee 2007, 895). Stojanović opravdano postavlja pitanje koji su razlozi ove ćutnje:

Da li bi to značilo i zabranu nekih defanzivnih sistema ili formalno civilnih postrojenja koja lako mogu imati vojnu ulogu? Izvesno je da ne bi i da su potpisnice ostavile mogućnost za buduće naoružavanje svemira i instalaciju oružja, kao i iskorišćavanje resursa drugih planeta. (Stojanović 2020, 667)

Mi se nećemo zadržavati dalje na temi militarizacije svemira, jer je ipak u pitanju oblast koju međunarodno pravo manje-više uspešno kontroliše (Rathore and Gupta 2020, 14–15), iako se tako optimističnom stavu mogu suprotstaviti neuspesi koje predlozi međunarodnih ugovora za regulisanje svemirske trke u naoružanju konstantno trpe poslednjih decenija. Na tom polju postoji fragmentacija predloga, suprotstavljenost stavova između, sa jedne strane, Evropske Unije i SAD, i sa druge strane Kine i Rusije, kao i sve prisutnija puzajuća militarizacija svemira kroz implementaciju doktrine vojno-civilnog, dvostrukonamenskog korišćenja svemirskih tehnologija (Nie 2020, 1, 3–5). Drugi razlog zašto se nećemo detaljnije baviti militarizacijom leži u činjenici da se na stranicama ovog posebnog izdanja nalaze radovi koji se tom problematikom bave iscrpno.

Povodom drugog pitanja, razvila se jedna od najčuvanijih rasprava među pravnicima u kontekstu svemira – gde su zapravo granice svemira postalo je pitanje oko koga postoji čak 35 različitih mišljenja u pravnoj teoriji. Priklanjajući se delimično onome što Šladebah duhovito naziva „teorija ‘nema potrebe sada za tom raspravom’” (Schladebach 2018, 261), u najgrubljim crtama bismo istakli da konsenzusa oko granice između Zemlje i svemira u međunarodnom pravu nema, iako se u prirodnim naukama eksplicitno tvrdi da svemirski objekti ne mogu da lete na visini manjoj od 100 kilometara iznad nivoa mora, odnosno da nijedan avion ne može da leti na visini većoj od 83 kilometara, što praktično znači da granica prolazi negde u sivoj zoni između 83. i 100. kilometra (tzv. Karmanova linija), što naravno ne isključuje mogućnost da tehnološki razvoj u budućnosti izmeni te parametre (Schladebach 2018, 261). Negativne posledice ovakvog konsenzusa su višestране. Kako ističe Ferreira Snajman:

(...) u nedostatku jasne pravne definicije, države pribegavaju jednostranom određivanju granica svemira kroz unutrašnje zakonodavstvo, što neminovno dovodi do fragmentacije i prostora za sporove između različitih državnih pristupa (Ferreira-Snyman 2021, 4–6).

Države imaju pravo na suverenitet u svom vazдушnom prostoru, a svemir je, kao što ćemo kasnije detaljnije analizirati, prostor koji predstavlja „teritoriju celog čovečanstva”, u kome važi zabrana uspostavljanja suvereniteta za svaku državu. Granica je to, dakle, između dva potpuno različita sveta, sa potpuno različitim pravilima međunarodnih odnosa, te svaka nedoumica oko toga gde je granica može da vodi u teške sporove i sukobe. Konačno, a posebno u vezi sa glavnom

temom ovog rada, postavlja se pitanje, kako očekivati dalji razvoj privredne aktivnosti u svemiru, ako ne postoji konačan i obavezujući pravni dogovor o pravilima koje će te aktivnosti uređivati. Ferreira Snajman tvrdi da nijedan privrednik koji drži do sebe neće želeti da investira u aktivnosti bez pravne sigurnosti (Ferreira-Snyman 2021, 7). Argument koji svakako stoji, ali, kao što ćemo videti, komercijalizacija svemira grabi napred krupnim koracima i nimalo se ne osvrće na neke pravne zavrz lame. Uostalom, međunarodni kapital i na Zemlji ne mari mnogo za neiscrtane granice i nerešene teritorijalne sporove.

Umesto toga, želimo da se fokusiramo na nešto što je u poslednje vreme u potpunosti izmenilo problematiku međunarodnog svemirskog prava (Amerikanci bi rekli *game changer*), a to je opšta privatizacija svemirskih aktivnosti i izmeštanje pažnje javnosti sa militarizacije na komercijalizaciju. Motivisani smo u tom izboru pre svega idejom da je ta oblast nešto što itekako može da znači i običnim građanima sa ovih prostora i državnim organima i privredi Republike Srbije. Drugim rečima, želimo da zaronimo u međunarodnopravnu regulaciju privrednih aktivnosti u svemiru. Proces komercijalizacije svemirskih aktivnosti doživljava istorijsko ubrzanje. Kako ističe Fajhtner:

Poslednjih godina privredna preduzeća su odvojila sve veća sredstva za ulaganje u svemirski prevoz, satelitsku tehnologiju i, najupečatljivije, rudarenje u svemiru. Asteroidi i druga nebeska tela, pogotovo Mesec, označeni su kao izvori vrednih minerala poput platine, vode i helijuma-3. Futuristički scenariji predviđaju dobijanje vode iz svemira, razložene na vodonik i kiseonik, kao jeftinog raketnog goriva, a minerala kao sirovina za 3D štampanje u svemiru i zemaljske potrebe za sirovinama. Asteroidi pogotovo obećavaju, jer su bogati sirovinom i relativno blizu Zemlje. (Feichtner 2019, 256)

Komercijalizacija svemira uzrokovana je poboljšanim tehnološkim mogućnostima (Reinstein 1999, 59), nedostatkom sredstava samih državnih aktera da sprovedu aktivnosti, te se one prepuštaju privatnom sektoru (Babcock 2019, 201), shvatanjem da bi eksploatacija resursa svemira i nebeskih tela mogla da nadoknadi nedostatak resursa na Zemlji i istovremeno ublaži štetne posledice eksploatacije resursa na Zemlji po životnu sredinu (Gruner 2005, 300–301), pa čak i futurističkim idejama da bi se prenaseljenost na Zemlji mogla rešiti kolonizacijom Meseca ili planete Mars (Babcock 2019, 202). Potencijalni profiti od ekonomske eksploatacije svemira astronomskih su vrednosti. Prema podacima NASA-e, minerali koji leže u pojasu asteroida između Marsa i Jupitera mogu da donesu prihod od neverovatnih 100 milijardi evra za svakog stanovnika Zemlje ponaosob (Xu 2020, 2). U ovom trenutku još uvek je rano govoriti o masovnoj eksploataciji tih resursa, s obzirom na dostupne tehničke mogućnosti, ali bliska budućnost nametnuće temu regulisanja privrednih aktivnosti u svemiru. Nekoliko privrednih

subjekata već je javno obznanilo kako planiraju da iskopavaju resurse sa Meseca i drugih nebeskih tela (Leman 2019; Wall 2019).

Tim obznanama je prethodila kontroverzna zakonodavna aktivnost SAD (US Space Act 2018), koju je za sada od ostalih zemalja sledio samo Luksemburg (Lux Space Act 2017). Ove dve države su usvojile zakone kojima se garantuju svojinska prava nad pribavljenim svemirskim resursima. Adresati tih zakonskih odredbi su upravo privredna društva koja najavljuju ekonomsku eksploataciju svemirskih resursa, ulažući velike količine novca u dalji naučno-tehnološki razvoj koji bi omogućio takvu privrednu aktivnost.

Postavlja se pitanje da li je takva privredna aktivnost regulisana i međunarodnopravnim okvirom, odnosno da li su zakoni koje su donele SAD i Luksemburg u skladu sa međunarodnim svemirskim pravom? Privredne aktivnosti u svemiru su nakon donošenja Ugovora o svemiru ostale u pravnom vakuumu. Privredno iskorišćavanje bogatih resursa, koje su nova prostranstva sa sobom donosila, palo je u zapećak naspram problema demilitarizacije, što je izazvalo negativne reakcije zemalja u razvoju, koje su se nadale da će novodostupni resursi i njihova pravična raspodela ublažiti postojeće ekonomske nejednakosti među narodima (Cheng 1997, 358).

Sve su to pitanja koja nastaju u vezi sa slobodom privređivanja u svemiru, prisvajanjem plodova tog privređivanja i pravnim regulisanjem prava i obaveza koja nastaju tokom privređivanja i prisvajanja. Smatramo da ona zavređuju raspravu na stranicama koje slede, jer neposredno pogađaju interese svih stanovnika naše planete. Naše istraživanje ove teme postavili smo trodelno. Prvi deo posvećen je ispitivanju razloga zašto koncept zajedničkog nasleđa čovečanstva nije uspeo, niti može da uspe kao pravni okvir regulisanja ovih pitanja. Drugi deo je posvećen ispitivanju u kojoj meri i na koji način sadašnji međunarodnopravni okvir dozvoljava slobodu privredne aktivnosti u svemiru. Treći deo bavi se pitanjem zasnivanja vlasništva nad resursima svemira, koje su mogućnosti, koje prepreke, i šta se na tom planu trenutno u međunarodnim odnosima preduzima. Kroz sva tri dela iznećemo tumačenja postojećeg pravnog okvira koje daje pravna teorija i praksa država, naše lične stavove, kao i pregled radova na uspostavljanju novina u postojećem pravnom okviru.

Zajedničko nasleđe čovečanstva u uslovima komercijalizacije svemira

Nezadovoljstvo zemalja u razvoju pravnim okvirom koji je stvorio Ugovor o svemiru u vezi sa korišćenjem svemirskih resursa ispoljavalo se kroz stalni pritisak

na sednicama UNCOPUOS-a da se obezbedi pravičan pristup svemirskim resursima za sve države. Pažnja se naročito usmerila na Mesec nakon čuvene Apolove misije 1969. godine, jer se učinilo da će eksploatacija najpre započeti odatle (UNCOPUOS 1969, 4–7). Diskusije oko usvajanja eventualnog novog ugovora koji bi važio posebno za Mesec i druga nebeska tela i koji bi omogućio pravični pravni režim za iskorišćavanje njihovih resursa trajale su punih deset godina. Sredinom 1979. godine došlo je do neočekivanog prodora u pregovorima. Na samo četiri tajna sastanka neformalne radne grupe koju je formirao UNCOPUOS za izradu teksta ugovora (zapisnici sa sastanaka nikada nisu objavljeni), u periodu od 26. juna do 3. jula usvojen je tekst koji će postati Sporazum o upravljanju aktivnostima država na Mesecu i drugim nebeskim telima, odnosno Ugovor o Mesecu (Cheng 1997, 361–362). Sporazum je imao za cilj da popuni praznine Ugovora o svemiru i konkretizuje njegova opšta načela. Međutim, do sada je ovaj ugovor ratifikovalo samo 18 država, među kojima nije nijedna svemirska sila. Zato je normativna vrednost Ugovora o Mesecu znatno niža nego Ugovora o svemiru. Pravila sadržana u Ugovoru o Mesecu praktično ne obavezuju nijedan od savremenih entiteta koji se u tom prostoru pojavljuju i sprovode određene privredne aktivnosti.

Razloge slabom odzivu na ratifikaciju ugovora treba tražiti pre svega u protivljenju razvijenih država konceptu zajedničkog nasleđa čovečanstva iz člana 11(1) prema kome su sam Mesec i njegova prirodna dobra, po ugledu na druge teritorijalne prostore uređene međunarodnim pravom (Antarktik, otvoreno more i morsko dno), proglašeni za javno dobro nad kojim se ne može uspostaviti suverenitet nijedne pojedinačne države, i koje se mora koristiti na korist i u interesu celokupnog čovečanstva, a ne samo onih država koje imaju tehnoloških mogućnosti da eksploatišu to dobro (Vučić 2019, 71–94). Moglo bi se reći da su se razvijene zemlje uplašile da bi ratifikacijom ovakvog ugovora praktično stvorile pravo zemalja u razvoju da utuže izvesne koristi koje im pripadaju na osnovu sprovedenih aktivnosti razvijenih zemalja, ako smatraju da su ostale uskraćene za te koristi. U svojoj studiji o zajedničkom nasleđu čovečanstva, Mirze povlači jasnu paralelu između napora zemalja u razvoju da prilikom usvajanja Konvencije o pravu mora i Ugovora o Mesecu iskoriste ovaj koncept kako bi razvile pravni okvir za privredno iskorišćavanje resursa morskog dna i Meseca koji bi obezbedio ravnopravno učešće zemalja u razvoju i sprečio monopolizaciju privrednih aktivnosti od strane razvijenih zemalja (Mirzae 2017, 103).

Međutim, pored nerealnog suvlasničkog odnosa koji bi ovako shvaćen koncept javnog svemirskog dobra stvorio između država koje zaista učestvuju u eksploataciji svemira i onih koje za to nemaju realnih mogućnosti, konceptu zajedničkog nasleđa čovečanstva može se prigovoriti i nepraktičnost. Naime, kako je moguće u praksi organizovati zajedničko uživanje koristi od aktivnosti u svemiru? Da li je potrebno

svim državama omogućiti tehnologiju putem koje je moguće te koristi uživati? (Tronchetti 2010, 511). Ili države koje ne poseduju datu tehnologiju treba da dobiju materijalnu naknadu zauzvrat, novčanu pre svega ili u nekoj drugoj vrsti robe ili tehnologije (Force 2016, 271)? Konačno, postoje i mišljenja restriktivnog karaktera koja smatraju da je dovoljno sprovoditi aktivnosti na način da ne izazivaju štetu po druge države kako bi se ispunio ovaj kriterijum. S obzirom da koristi od, recimo, satelitskih usluga mogu da uživaju svi građani u svim državama sveta (npr. direktne televizijske prenose, sisteme globalnog pozicioniranja), da li je već ta činjenica, uz odsustvo štete po interese tih država, dovoljna da legitimise aktivnosti u svemiru sa aspekta ideje zajedničkog nasleđa (Lyall and Larsen 2017, 77)?

U teoriji se razvilo mišljenje prema kome se koncept zajedničkog nasleđa čovečanstva nalazi i u Ugovoru o svemiru, iako je formulacija nešto drugačija. U originalu odredba člana 1 glasi:

[t]he exploration and use of outer space, including the Moon and other celestial bodies, shall be carried out for the benefit and in the interest of all countries, irrespective of their degree of economic or scientific development, and shall be the province of all mankind.

Izraz *province of all mankind* naši autori prevode kao „zajednička baština čovečanstva” (Mijović 2012, 431), „dobro čitavog čovečanstva” (Todić 2015, 102), odnosno konstatuju kako Ugovor o svemiru posrednim putem, braneći privajanje kosmosa, ustanovljava njegov status kao „zajedničkog dobra čovečanstva” (*res communis omnium*) (Račić 1972, 113). Pojedini regionalni autori uopšte ne prave razliku između izraza *common heritage of mankind* iz Ugovora o Mesecu i *province of all mankind* iz Ugovora o svemiru, pa ih jednostavno prevode istim izrazom „zajedničko nasleđe čovečanstva” (Mikulec 2016, 109).

Bez obzira na lingvističke nelogičnosti ovakvog pristupa, treba istaći da ta dva izraza sadržinski uopšte nisu ista što se može videti na primeru državne prakse i odnosu država prema ova dva međunarodna ugovora. Izraz *province of all mankind* ćemo u daljoj raspravi prevoditi kao „oblast čitavog čovečanstva”. Kada teoretičari izraz „oblast čitavog čovečanstva” iz Ugovora o svemiru poistovećuju sa idejom „zajedničkog nasleđa”, oni u suštini podrazumevaju da se neke granice slobodi delovanja država u svemiru moraju postaviti u interesu celog čovečanstva (Hobe 2017, 25–43). Mišljenja smo da izraz „oblast” nema sama po sebi konotaciju imovinskih prava, kao što to ima reč „nasleđe” ili „baština”, nad nekom oblasti se može ostvariti kontrola, ali ne nužno u smislu vlasničke kontrole, već možda samo upravljanja, dok je nasleđem nemoguće raspolagati ako niste vlasnik predmeta nasleđa. Kada se kaže da je svemir oblast čitavog čovečanstva, ima se u vidu pre svega da ne postoji mogućnost zasnivanja isključive nadležnosti pojedine države

na delovima svemira, dok izraz „nasleđe” više upućuje na koristi i druga imovinska prava nad svemirom, čiji uživaoci su u načelu svi stanovnici planete Zemlje. To je i osnovna razlika u pristupu dva ugovora koja posmatramo.

Upravo zato razvijene države koje su sposobne da obavljaju aktivnosti u svemiru nisu želele da ratifikuju Ugovor o Mesecu, niti bi pristale na tumačenja teoretičara koji pokušavaju da uglave neku „zajedničku baštinu” – praktično suvlasništvo – u odredbe Ugovora o svemiru (Buxton 2004, 692). Potonja državna praksa koju su uspostavile SAD i Luksemburg dokaz je da razvijene države ni ubuduće neće deliti jedinstven stav oko ovog pitanja, te da koncept zajedničke baštine može da se probije samo daljnjim ratifikacijama Ugovora o Mesecu, koje su u ovom trenutku upitne.

Naše je mišljenje da razvijene države mogu da ponude nekoliko argumenata u prilog opravdanosti ovakvog stava. Pored prethodne rasprave o nepraktičnosti suvlasničkog gledanja na resurse u svemiru, smatramo da pojmovi suvereniteta i vlasništva nisu istovetni u ovom kontekstu. Načelo zabrane zasnivanja individualnog suvereniteta države u svemiru je jasno ustanovljeno Ugovorom u svemiru. Ustanovljen je, nasuprot tome, koncept zajedničkog suvereniteta, koji u praksi podrazumeva, ne da država koja sprovodi aktivnosti u svemiru mora da deli koristi od tih aktivnosti na pravičan način ili podjednako sa drugim zemljama, već da pre sprovođenja aktivnosti mora da traži dozvolu za njihovo obavljanje od svih drugih suverena – to jest svih država međunarodne zajednice (ta dozvola se u praksi daje kroz organe UN).

Dalje, ako pogledamo tumačenje Deklaracije UN o međunarodnoj saradnji na istraživanju i korišćenju svemira na korist i u interesu svih država, imajući u posebnom vidu potrebe zemalja u razvoju (UNGA RES 51/122), nigde se ne vidi iz nje da član 1(1) Ugovora o svemiru i izraz „na korist svih država” podrazumeva obavezu deljenja koristi od korišćenja svemira na pravičan ili podjednak način između svih država. Na istoj poziciji stoji i Udruženje za međunarodno pravo u rezoluciji svog Komiteta za svemirsko pravo od 2002. godine (ILA 2002). Dakle, autoritativna tumačenja Ugovora o svemiru ne podržavaju stavove dela teorije koji pokušava da postavi znak jednakosti između zajedničkog nasleđa čovečanstva i oblasti čitavog čovečanstva.

Takođe, ako bismo uporedili pravni režim korišćenja svemira iz Ugovora o svemiru sa pravnim režimom korišćenja otvorenog mora i podmorja iz UN Konvencije o pravu mora, vidi se da nije uspostavljen neki zajednički institucionalni aranžman za upravljanje, korišćenje i podelu koristi od zajedničkog dobra svemira, kao što je to učinjeno u pogledu dobara morskog dna (UNCLOS, Section IV). Nije zanemarljiv ni argument, iako po prirodi utilitaristički pre nego pravni, da bi

privatna inicijativa za eksploataciju svemira bila u startu ugušena ako bi se pred nju postavila pravna obaveza podela profita sa skoro dve stotine drugih pravnih lica u svetu, tj. država (Reinstein 1999, 68; Buxton 2004, 693). Dakle, koncept „zajedničkog nasleđa čovečanstva”, shvaćen kao susvojina, onemogućio bi dalji razvoj korišćenja svemira, sprečio formiranje konkurencije, i u krajnjoj liniji ne bi služio interesima čovečanstva, s obzirom da bi koristi od svemirskih dobara potpuno izostale. Prema tome, definicija iz pomenute Deklaracije UN o međunarodnoj saradnji na korišćenju svemira imajući u vidu potrebe zemalja u razvoju, koja govori o podeli koristi na „pravičan i uzajamno prihvatljiv način”, jedina bi odgovarala realnosti, zadovoljila bi interese država koje ne poseduju mogućnosti za iskorišćavanje svemira da budu konsultovane i usaglašene sa prirodom i načinom izvođenja tih aktivnosti, omogućila bi dalji nesmetan privredni razvoj svemirskih dobara i u krajnjoj liniji vodila povećanoj koristi po čovečanstvo.

Ključan pojam u ovoj jednačini je „pristup”. Izrazi „zajedničko nasleđe čovečanstva” ili „oblast čitavog čovečanstva”, podrazumevaju da nijedna država ne sme da bude onemogućena od strane drugih državnih ili nedržavnih aktera da svemirskom dobru pristupi, pa ako na osnovu tog slobodnog pristupa ona razvije i tehnologiju i sakupi sredstva dovoljna za vršenje aktivnosti, moći će i da uživa koristi od svemira. Naravno, pitanje je da li države u razvoju ikako mogu da imaju delotvoran pristup svemiru na sadašnjem stupnju ekonomskog razvoja, koji je opet u velikoj meri uslovljen njihovom istorijski zasnovanom zaostalošću u odnosu na napredne države koje su tu zaostalost prvenstveno i prouzrokovale.

Postoje i argumenti koji ističu kako izraz „oblast čitavog čovečanstva” ne podrazumeva nužno svojinu, već samo kontrolu nad tom teritorijom, pa samim tim i aktivnosti u svemiru ne moraju da obavezuju aktere koji ih sprovedu na podelu koristi, već samo na odgovorno upravljanje imovinom (Buxton 2004, 698; Tronchetti 2010, 504). Teško je samo na osnovu ovog jezičkog tumačenja isključiti iz okvira pojma teritorije koncept vlasništva, uostalom, faktički gledano, mnoge aktivnosti u svemiru podrazumevaju otuđenje njegovih dobara, recimo rudarenje na nebeskim telima.

Naravno, sve vreme kada analiziramo pojam „zajedničko nasleđe” ili „teritorija” čovečanstva, mi govorimo o državama kao nosiocima nekih prava vezanih sa tim pojmovima, ali sam pojam „čovečanstvo” daleko je širi od skupa svih država, jer može obuhvatiti razne entitete koji sa državom nemaju veze, recimo narode u teritorijama koje nisu države, odnosno interesi čovečanstva kao celine uopšte ne moraju da se poklapaju sa interesima država, koje u najvećoj meri formiraju, trenutno na vlasti u tim državama prisutne, političke elite. Zato recimo Džojner govori o potrebi za proširenjem kruga subjekata koji učestvuju u procesu formiranja normi svemirskog prava, jer je njegova dosadašnja fokusiranost na

države neopravdano izostavila druge predstavnike čovečanstva iz međunarodnih struktura odlučivanja (Joyner 1986, 195). Međutim, tu dolazimo do paradoksa da, iako koncept „čovečanstva” poznaju mnogi međunarodni ugovori, on zapravo u međunarodnom pravu nema nikakvu normativnu sadržinu. Takođe, ni pojam „zajedničko nasleđe čovečanstva” ne može se posmatrati kao neki univerzalni normativni koncept međunarodnog prava. Razvijen pre svega u vezi sa otvorenim morem, upitno je da li se po analogiji ovaj koncept može primeniti i u pravnim režimima drugačije prirode i odlika, kao što je svemir. Pogotovo imajući u vidu da ugovori koji regulišu svemir nigde ne upućuju na primenu ugovora o otvorenom moru, ili drugih ugovora koji se bave srodnim konceptima prilikom tumačenja sopstvenih odredbi.

Granice slobode privredne aktivnosti u svemiru

Kako komercijalizacija svemira bude napredovala, sve će važnije biti uspostavljanje jasnog pravnog okvira koji bi postavio granice slobodi privredne delatnosti u svemiru. Da li je taj okvir već donekle sadržan u postojećim pravnim aktima? Pokušaćemo da odgovorimo na to pitanje kroz analizu načela Ugovora o svemiru, za koji sve države sveta tvrde da je nesporan pozitivnopravni okvir za regulisanje aktivnosti u svemiru.

Član I Ugovora o svemiru predviđa slobodu istraživanja i korišćenja svemira za sve države sveta, pod jednakim uslovima, bez ikakve diskriminacije i u skladu sa međunarodnim pravom. Na neki način, ova odredba podseća na liberalno-ekonomski pristup poznat u teoriji kao „jednakost šansi”. Kuper je među prvima primetio da je ekonomska teorija Fridriha Hajeka o slobodnim tržištima idealna za razumevanje člana I Ugovora o svemiru (Cooper 2003, 115–116). Svaka država ima jednako pravo na pristup svemirskim resursima, ali od njenih sposobnosti i volje zavisi u kojoj će meri taj pristup biti upražnjavao. Ne postoje neki mehanizmi koji bi podsticali razvoj onih država koje nisu faktički sposobne da uživaju pristup svemirskim resursima, a želele bi, kako bi se u jednom trenutku one osposobile da zaista uživaju blagodeti te proklamovane slobode pristupa.

Sloboda istraživanja i korišćenja, međutim, nije apsolutnog karaktera, već je ograničena svrhom u koju se istraživanje i korišćenje sprovodi. Jedina svrha koju Ugovor izričito navodi je naučno-istraživačka svrha, dok se ekonomska eksploatacija uopšte ne pominje. Neki kineski i ruski pravni teoretičari odatle izvlače zaključak da komercijalizacija svemira nije u skladu sa međunarodnim pravom (Su 2017, 1006; Kostenko 2020, 54). Takav zaključak nije nužno tačan, jer

prema pravilima o tumačenju međunarodnih ugovora sadržanih u Bečkoj konvenciji o ugovorima (Bečka konvencija 1969, član 31), ako se iz uobičajenog jezičkog tumačenja ugovora ne može odgonetnuti smisao pravne norme, ili postoji pravna praznina, potrebno je pribеći ciljnom tumačenju ugovora. Postavlja se pitanje da li privredna eksploatacija može da bude u skladu sa predmetom i ciljem Ugovora o svemiru? S obzirom da se iz preambule i osnovnih načela ovog ugovora vidi da je sloboda istraživanja i korišćenja svemira na korist i u interesu celog čovečanstva osnovna svrha i predmet ovog ugovora, može se argumentovano tvrditi da bi veliki deo privredne aktivnosti u svemiru upravo pospešio tu slobodu istraživanja i korišćenja svemira. Su, Jinjuan i Mehdi navode kako je sloboda privređivanja učitana u odredbe Ugovora o svemiru, pre svega zato što su koristi od istraživanja svemira koje čovečanstvu donose komercijalna korišćenja dovoljne da opravdaju zahtev iz člana I – da svemirska istraživanja moraju da budu na korist i u interesu svih država (Xu, Su and Mehdi 2020, 10–14). Nažalost, pripremni radovi na izradi ugovora ne daju nam nikakve smernice u tom tumačenju, jer su privredne aktivnosti u to vreme bile nezamislive, vlade pregovarača su razmatrale neke druge stvari u okviru diskusija o granicama pojmova slobode istraživanja i korišćenja svemira, poput meteoroloških posmatranja ili telekomunikacija (UNCOPUOS 1966c, 8).

Danas kada je jasno da su privredne aktivnosti u svemiru postale realnost, rasprave se u pravnom potkomitetu UNCOPIUOS-a itekako o njima vode, ali su opterećene različitim tumačenjima pozitivnih propisa. Ove rasprave doprinose stvaranju običajnih pravila međunarodnog prava kao izrazi prakse država, pri čemu običajna pravila mogu da nadopune ili izmene ranije postojeća ugovorna pravila. Tako bi neki budući konsenzus svih potpisnika Ugovora o svemiru, ili barem najvećeg broja njih, uključujući i one koje se zaista bave aktivnostima u svemiru, mogao da popuni pravnu prazninu oko privrednih aktivnosti u svemiru. Državni predstavnici se prilikom rasprava o privrednim aktivnostima uglavnom izjašnjavaju da su one obuhvaćene članom I Ugovora o svemiru, dok je manjina mišljenja da se član I na njih ne odnosi (UNCOPUOS 2017, 246, 247). Većinsko mišljenje ne smatra da je sloboda privredne delatnosti apsolutna, već da je ograničena potrebom da se obezbedi slobodan pristup za sve, što znači da se prilikom iskopavanja ruda na nekom nebeskom telu ne sme sprečiti pristup drugih entiteta zoni u kojoj se vrše iskopavanja (UNCOPUOS 2017, 41). Treba dodati da su među većinom koja odobrava privrednu eksploataciju svemira, uz izvesne granice u javnom interesu, i mnoge zemlje članice Organizacije islamske saradnje. Deo njih u raspravama koristi i argumente šerijatskog prava, prema kome je obaveza svih pravovernih muslimana da stvaraju koristi u interesu celog čovečanstva. Kako ističu Ruheni i Azadi u svom istraživanju o vezi islamskih pravnih načela i svemirskog

prava, „istraživanje i korišćenje svemira može da poboljša ljudski život, da olakša i donese koristi celom čovečanstvu” (Ruhaeni and Izadi 2019, 371).

Neke bliže smernice oko načina na koji bi se obezbedila ova ograničena sloboda privredne delatnosti nudi meko pravo, odnosno izvesni neformalni standardi koje su određene države formulisale u okviru međunarodnih radnih grupa za predloge unapređenja svemirskog prava. Najpoznatiji primer je Haška međunarodna radna grupa o upravljanju svemirskim resursima koju čine predstavnici privrede, država, međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija i naučne zajednice. Ona je usvojila 12. novembra 2019. godine takozvane Temelje za razvoj međunarodnog okvira aktivnosti oko svemirskih resursa, koji mogu da posluže kao osnova za dalje multilateralne pregovore oko budućeg pravnog režima eksploatacije svemirskih resursa (Building Blocks). Temelji tumače Ugovor o svemiru da dozvoljava privredne aktivnosti pod izvesnim uslovima – „uređeno i bezbedno korišćenje svemirskih resursa”, „održivo, racionalno, efikasno i ekonomično korišćenje svemirskih resursa”, „pravna sigurnost i izvesnost za operatere” i „poseban obzir prema doprinosu pionirskih operatera” (Building Blocks, 4). Iako su svi ovi pojmovi za sada bez jasne sadržine i pravne upotrebljivosti, za budući razvoj svemirskog prava je dobro što Hašku grupu čine predstavnici nacija koje ili već jesu ili treba da postanu svemirske sile (sa vidljivim izostankom Rusije), kao i privatne kompanije koje žele da budu glavni igrači u svemirskoj privrednoj utakmici, tako da njen dalji rad treba sa pažnjom pratiti.

Međutim, čini se da glavni izazov na ovom planu predstavlja jednostrana zakonodavna aktivnost nekih država kojom je praktično stvoren paralelni pravni režim privrednih aktivnosti u svemiru u odnosu na međunarodnopravni. Kako smo donekle napomenuli u prethodnom odeljku, SAD su 2017. godine usvojile zakon kojim uređuju ekonomske aktivnosti sopstvenih kompanija u svemiru, omogućivši im da stiču vlasnička prava nad predmetima sa asteroida i iz svemira koje mogu da pribave (US Space Act 2017, Article 4). U suštini, pravo prisvajanja se odnosi na ekonomski isplative oblike ekstrakcije objekata iz ovih nebeskih tela, planeta, asteroida, satelita i tome slično. Pribavljanje i korišćenje, prema stavu SAD, jedino je moguće na dugi rok uz saradnju privatnopravnih lica, koja su, međutim, bila obeshrabrena tumačenjima postojećeg međunarodnopravnog režima (US Space Act 2017, Preamble). Stoga se u Zakonu izričito navodi da SAD ne smatra svemir „globalnim dobrom”, već jedinstvenim pravnim i fizičkim domenom ljudske aktivnosti u kome važe posebna pravna pravila (US Space Act 2017, Article 7). Koja su to pravila, a da nisu unutrašnji pravni propisi SAD, ova naredba ne navodi, ali je očigledno da se misli na Ugovor o svemiru, protumačen na način koji ne stvara prepreku ekonomskoj eksploataciji svemira od strane privatnih lica i pored zabrane zasnivanja državnog suvereniteta nad njegovim resursima.

Par autora je još prilikom rasprave o Zakonu u Kongresu primetio da „takva praksa, pogotovo ako je budu pratile druge države, može da dovede do neizvesnosti u tumačenju i primeni svemirskog prava, kao i do sukobljenih zahteva i sporova između zainteresovanih strana” (Liu and Tronchetti 2019, 4). Doduše, Zakon odriče pravo SAD da zasnuju suverenitet ili bilo kakav drugi oblik isključive nadležnosti nad nebeskim telima ili drugim delovima svemira, te je bar na rečima ispoštovana zabrana isticanja suvereniteta iz Ugovora o svemiru.

Da stvar neće ostati samo na jednom zakonu potvrđuje i dalja aktivnost SAD, koje pokazuju da su voljne da ubede ostatak sveta, ili bar svoje saveznike i partnere, kako je njihovo tumačenje svemirskog prava jedino ispravno. Izvršnom naredbom Predsednika SAD od 6. aprila 2020. godine, izražena je diplomatska pozicija ove države povodom mogućnosti istraživanja i ekonomske eksploatacije svemira. Tu se navodi da će SAD ulagati diplomatske napore na međunarodnom planu kako bi se ohrabrila međunarodna podrška za pribavljanje i korišćenje svemirskih resursa (Vazhapully 2020). Diplomatska aktivnost nije ostala samo na rečima, već su preduzeti i konkretni koraci. Nacionalna svemirska agencija (NASA) obnarodovala je tokom 2020. godine da će početi sa ugovoranjem takozvanih Artemis sporazuma sa partnerima i saveznicima SAD – Australija, Kanada, Japan, Emirati i neke države članice EU, poput Luksemburga, Italije i Velike Britanije – kao neku vrstu interpretativnih sporazuma radi popunjavanja izvesnih pravnih praznina u svemirskom pravu (De Zwart 2021, 65). Artemis sporazumi imaju za cilj da zaobiđu komplikovani i po američke interese nepovoljni sistem kreiranja pravnih normi kroz institucije UN, što nailazi na oštro protivljenje Rusije, a za očekivati je i Kine (De Zwart 2021, 74). U suštini se radi o još jednom aspektu šireg procesa fragmentacije opštih pravila međunarodnog prava kroz delovanje slično mislećih država, tj. onih zemalja koje slede politiku i interese SAD, ili bar smatraju da njihov nacionalni interes leži u prepuštanju tom vođstvu.

Kuriozitet koji bismo voleli da istaknemo je da je od svih partnera i saveznika SAD najkonkretnije korake do sada povukao maleni Luksemburg, koji je usvojio još 2017. godine Zakon o istraživanju i korišćenju svemirskih resursa (Loi de l'espace 2017). Romantično Vojvodstvo, ušušcano u planinskom vencu Ardena, zapravo je ozbiljan svetski igrač u privlačenju stranih investicija u sve vrste lukrativnih poslova, pa tako i u sve popularnije svemirsko rudarenje. Kako primećuje Fajhtner,

(...) otkad je iskopavanje gvozdene rude prestalo da donosi profit, Luksemburg se nametnuo kao poreski raj i dom za naprednu industriju satelita (...) kombinacija finansijske ekspertize, sa privlačnim poreskim stopama i podsticajnim pravnim okvirom (...) privlači privatna preduzeća širom sveta da otpočnu svoju privrednu delatnost u Luksemburgu (...) Vlada Luksemburga

usvaja propise kojima se stvara pravni osnov za izdavanje dozvola za rudarenja u svemiru i priznavanje svojinskih prava nad izvađenim resursima. Takođe, Luksemburg obilato finansijski pomaže privatna preduzeća koja žele da posluju u svemiru (Feichtner 2019, 262).

Koliko je ovakva državna strategija povoljna za privređivanje koje uzima u obzir interese celokupnog čovečanstva, ostavićemo čitaocu da zaključi.

Na kraju ovog odeljka, istakli bismo i obaveze zaštite životne sredine, kao još jednu vrstu granice slobodi privređivanja u svemiru. Aktivnosti u svemiru su same po sebi rizične, i mogu naneti štetu životnoj sredini ne samo samog svemira, već i planete Zemlje, rizik se samo uvećava ako su aktivnosti motivisane sticanjem profita, a ne naučnom radoznalošću. Na primer, rudarenje u svemiru zahteva podršku brojnih satelita i lansirnih vozila koja se odašilju u svemir i povećavaju ionako već kritične nivoe štetnog otpada, rudarska infrastruktura radi na nuklearni pogon što stvara rizik od curenja nuklearnog otpada, interakcija bioloških organizama poreklom sa Zemlje sa autohtonim svemirskim vrstama kroz svemirske misije može da izazove premećaje u svemirskim i zemaljskim ekosistemima (Xu 2020, 2). Paradoks napora na očuvanju životne sredine svemira je što se za bilo koju aktivnost u tom cilju istoj životnoj sredini šteti proizvodnjom otpada kao nuspojave zaštitnih aktivnosti (Xu 2020, 5). Međutim, ako je već postignut konsenzus u međunarodnoj zajednici da svemir treba da se koristi u interesu svih, međunarodno pravo kroz svoje mehanizme saradnje može da pomogne da se zaštitne aktivnosti sprovode kroz redovnu razmenu informacija o rizicima, obaveštavanja o preduzetim zaštitnim merama, oporezivanje operatera koji lansiraju svemirske objekte u skladu sa načelom zagađivač plaća i sličnim merama koje su već uveliko primenjene u oblasti zaštite životne sredine naše planete. Teško je očekivati da će ove mere biti implementirane kroz izmenu postojećeg svemirskog prava. Odredbe Ugovora o svemiru predviđaju u vrlo uopštenim crtama da svemirske aktivnosti ne smeju da uzrokuju štetno zagađenje svemira i štetne promene u životnoj sredini Zemlje (član IX), pri čemu su države dužne da razmotre uticaj na životnu sredinu prilikom davanja dozvole i nadzora nad svemirskim aktivnostima i da po potrebi preduzmu odgovarajuće mere (član VI). Neka buduća regulatorna nastojanja verovatno će ostati na nivou mekog prava, u vidu različitih neobavezujućih standarda i preporuka u postupanju, podložnih lakim i čestim izmenama, u zavisnosti od brzine daljeg naučno-tehnološkog razvoja. Slično kao i na Zemlji, privatni preduzetnici ne mare mnogo za dugoročne posledice svojih aktivnosti, niti naučna upozorenja, a pogotovo kada ulažu u tako visoko rizične i skupe poslove kao što su svemirska istraživanja.

Zabrana isticanja suvereniteta i dozvola privatnog vlasništva – mogu li ići zajedno?

Član II Ugovora o svemiru ustanovio je načelo zabrane prisvajanja, na osnovu koga nijedna država ne može da uspostavi vlasništvo nad svemirom isticanjem suvereniteta, korišćenjem ili okupacijom, ili na neki drugi način. Deo člana koji govori o isticanju suvereniteta je nesporan, kako to slikovito primećuju Houb i De Man: „ako se američka zastava vijori na Mesecu, to ne znači da je Mesec proglašen za 51. saveznu državu” (Hobe and De Man 2017, 461). Međutim, u vezi sa raspravom o slobodi privređivanja iz prethodnog odeljka, interesantan je ovaj drugi deo člana u kome se pominje prisvajanje „na neki drugi način”. S obzirom da bi tumačenje prema kome postoji sloboda privređivanja u svemiru neminovno vodilo ka želji za zasnivanjem vlasništva nad rezultatima privređivanja, postavlja se pitanje, da li član II može da se tumači tako da je dozvoljeno zasnivanje vlasništva privatnih kompanija nad svemirom, odnosno da zabrana prisvajanja važi samo za državno vlasništvo.

Na početku valja primetiti jednu prostu stvar. Kako privatnopravni režim vlasništva uvek zavisi od državnog suvereniteta, koji može taj režim da stvori i održava na snazi, nemoguće je, barem po standardima koji važe na Zemlji, proklamovati zabranu suvereniteta bilo koje države nad svemirom, a istovremeno omogućiti fizičkim i pravnim licima nastanjenim ili registrovanim u tim državama da zasnivaju pravni naslov nad imovinom u svemiru. Pogotovo je to očigledno u pogledu nepokretne imovine, iako praksa ukazuje da su pojedine kompanije oglašavale prodaju parcela na Mesecu (Hobe and De Man 2017, 461). Naravno, kada kažemo nemoguće, mislimo pre svega na imovinska prava koja bi bila efektivna, a ne prazne titule, jer, sa praktične tačke gledišta, kako bi privatnopravni subjekti uopšte uspeli da pravno zaštite svoju imovinu kada države same ne smeju da formiraju imovinskopravne režime u svemiru? Drugi argument koji bismo naveli protiv tumačenja da postoji mogućnost zasnivanja privatne svojine nad delovima svemira, je veoma realna opasnost da bi svrha ugovora bila izigrana, ako bi se dozvolilo da privatnopravna lica zasnivaju suverena imovinska prava na teritoriji svemira, uprkos paralelnoj zabrani da to čine države, jer bi države mogle da se posluže tim licima kao maskama za svoje sopstvene aktivnosti.

Ako se poslužimo na trenutak odredbama Ugovora o Mesecu radi dodatnih razjašnjenja, vidimo da on izričito ograničava prava svih entiteta, javnih ili privatnih, samo na korišćenje delova Meseca, površine i podzemlja, bez bilo kakve mogućnosti zasnivanja prava vlasništva (Moon Agreement, Article 11(4)). Štaviše, u članu 11, stav 5 predviđa se u budućnosti uspostavljanje međunarodnog režima

za upravljanje Mesecom, u trenutku kada iskorišćavanje njegovih resursa postane moguće. Takav režim još uvek nije formiran, a nejasno je iz date odredbe da li je iskorišćavanje resursa Meseca zabranjeno pre nego što bude formiran. Međutim, Ugovor o Mesecu sam po sebi nema pravnu važnost kao Ugovor o svemiru, jer ga je potpisao vrlo mali broj država, te se ne može koristiti kao dopunski izvor tumačenja za Ugovor o svemiru, što znači da opet moramo da se oslonimo na praksu država.

Interesantno je pitanje da li se zabrana prisvajanja odnosi samo na nebeska tela ili i na resurse koje ona sadrže. Dilema opet nastaje zbog nejasnog jezika Ugovora o svemiru koji nijednom u svom tekstu ne pravi razliku između samog pojma svemir i nebeskih tela u svemiru sa jedne strane, odnosno prirodnih resursa koji se nalaze na tim telima i u samom svemiru. Kako smo ranije naveli, Ugovor o Mesecu izričito zabranjuje prisvajanje i samog Meseca i svih resursa sadržanih na Mesecu, jer ih proglašava za zajedničko nasleđe čovečanstva. Međutim, SAD i Luksemburg u svom pomenutom unutrašnjem zakonodavstvu omogućavaju privatnopravnim licima zasnivanje vlasništva nad izvađenim resursima sa nebeskih tela. Haška radna grupa stoji na istom stanovištu, jer smatra da je vlasništvo nad izvađenim resursima u skladu sa predmetom i ciljem Ugovora o svemiru (Building Blocks).

Rusija, koja nije član Haške radne grupe, izjasnila se u okviru pravnog potkomiteta UNCOPUOS-a da je jednostrano unutrašnje zakonodavstvo koje štiti privatno vlasništvo nad svemirskim resursima izvađenim sa Meseca ili bilo kog drugog nebeskog tela zapravo isticanje suvereniteta, odnosno kršenje zabrane prisvajanja svemira (UNCOPUOS 2016, 80). Ruska kritika pozicija zauzetih od strane SAD, Luksemburga i eksperata Haške grupe može se sažeti u sledećih nekoliko ključnih tačaka:

- 1) SAD ne poštuju međunarodno pravo time što dozvoljavaju privatnim preduzećima da prisvajaju i prodaju resurse;
- 2) Stav SAD predstavlja potpuno novo tumačenje načela zabrane prisvajanja svemira;
- 3) Stav SAD ne poštuje ni napore država članica Ugovora o Mesecu, koje nastoje da ispune ugovornu obavezu stvaranja međunarodnog režima koji bi regulisao svaki oblik eksploatacije;
- 4) U suštini radi se o politici dominacije SAD nad svemirom;
- 5) Cela konstrukcija se zasniva na teoriji „slobode korišćenja svemira” koja nema uporište u pravu, nego je obična maštarija pravnih teoretičara i ekspertskih grupa (UNCOPUOS 2016, 80).

Ovako oštra retorika Rusije podseća na doba Hladnog rata, pogotovo tačka u kojoj se govori o „dominaciji nad svemirom”. Ostatak kritika nema naročito ubojitu oštricu. Složili bismo se sa Fon der Dankom koji primećuje povodom tačaka 1 i 2 ruske kritike:

Problem sa prvom tačkom je u tome što (...) ne postoji međunarodno pravo koje se bavi rudarenjem u svemiru i vlasništvom nad izvađenim resursima. Zabrana prisvajanja se odnosi na nebeska tela, ali ništa ne kaže o prirodnim resursima koja se u njima nalaze. Novo tumačenje koje bi dozvolilo jednostrano privredno iskorišćavanje svemirskih resursa je novo samo zato što nikakvog tumačenja pre njega nije ni bilo. Isto tako se može reći onda da je i odbijanje da se prizna pravo na jednostrano privredno iskorišćavanje svemirskih resursa jedno novo pravno tumačenje (Von der Dunk 2018, 97).

Što se tiče tačke 3, kada država koja nije potpisala neki međunarodni ugovor, kao što Rusija nije potpisala Ugovor o Mesecu, kritikuje neku drugu državu koja takođe nije potpisala taj ugovor, da ignoriše napore država članica na realizaciji ugovora, kritika zvuči prilično besmisleno. Konačno, ne ulazeći u diskusiju da li je članstvo Haške grupe dovoljno reprezentativno ili ne u odnosu na velike sile, sloboda korišćenja svemira je jasno propisana Ugovorom o svemiru, a koje su njene granice i da li se ona odnosi i na ekonomsku eksploataciju, upravo je suština razlika u tumačenjima dve strane.

Delegacija Kine, koja je u okviru Haške grupe zastupljena sa samo jednim predstavnikom (članom državnog naučnog instituta za svemirska istraživanja), imala je nešto iznijansiraniji stav od Rusije. Kina misli da propisi koje su usvojile SAD i Luksemburg sami po sebi ne krše Ugovor o svemiru, ali da bi izdavanje dozvole za rudarenje nekoj od kompanija u tim zemljama svakako bilo protivno međunarodnom pravu (UNCOPUOS 2016, 80). U suštini, obe velike sile se ne slažu sa tumačenjem Ugovora o svemiru koji zastupaju SAD, s tim što je Rusija reagovala odmah, a Kina čeka da vidi dalji razvoj situacije, možda i neku buduću kristalizaciju pravnih normi na međunarodnom nivou.

Naše je mišljenje, da je tumačenje prema kome na osnovu Ugovora o svemiru postoji apsolutna zabrana zasnivanja vlasničkih prava nelogično, ako se sistematski tumači ceo ugovor, nezavisno od toga da li se zabrana odnosi samo na države, ili i na privatnopravna lica. Činjenica je da Ugovorom o svemiru dozvoljene aktivnosti, poput pristupa, istraživanja i korišćenja svemira svakako moraju da imaju ekonomsku dimenziju, odnosno da podrazumevaju određene ekonomske slobode u njihovom vršenju, uz izvesne granice u javnom interesu. Procesom ekstrakcije resursa iz utrobe nebeskih tela, što je u suštini glavni oblik trenutno moguće i ekonomski isplative delatnosti u svemiru, određeni delovi svemira postaju

„pribavljeni” i na njima se uspostavlja državina. Jedan deo teorije smatra da se nad ovako pribavljenim resursima može zasnovati svojina, za razliku od samih nebeskih tela sa kojih su pribavljeni, nad kojima to nije moguće. U prilog takvom stavu navodi se i odredba Ugovora o Mesecu koji govori o „prirodnim resursima koji se nalaze u mestu” kada razmatra zabranu zasnivanja svojine, što bi značilo, smatraju ovi teoretičari, da u trenutku kada se ti prirodni resursi pomere sa mesta, iskopavanjem sa ili ispod površine Meseca, zabrana više ne važi (Pershing 2019, 159). Analogno tumačenje je, po njima, primenjivo na sva ostala nebeska tela. Interesantno je da ovu teoriju zastupaju naučnici iz SAD, čija država uopšte nije član Ugovora o Mesecu. Međutim, druga struja u teoriji smatra da je ovakvo tumačenje suprotno duhu i jezičkom smislu načela zajedničkog nasleđa čovečanstva (Oduntan 2005, 35). Ova druga struja, opet, kao da zaboravlja da zajedničko nasleđe čovečanstva nema karakter pravne norme, niti je njegovo značenje opšteprihvaćeno u praksi država. Prirodno je da ovakav stav nailazi na simpatije uglavnom u zemljama u razvoju.

Naše lično mišljenje je bliže prvom shvatanju, iako nam se čini da pravna praznina oko statusa privatnopravnog vlasništva u okviru Ugovora o svemiru ne može da se popuni odredbama Ugovora o Mesecu, s obzirom da u budućnosti ne možemo očekivati pristupanja vodećih svemirskih sila ovom ugovoru, već je očigledno da se za konačno razrešenje nedoumica moraju usvojiti amandmani na tekst Ugovora o svemiru, ili da se kroz neformalne procese stvaranja prava, poput Haške grupe, u budućnosti iskristališu nova običajna pravila. U tom pravcu išla je i argumentacija brazilske delegacije u pravnom potkomitetu UNCOPUOS-a: „višestrani interesi treba da odnesu prevagu nad jednostranim (...) unutrašnje zakonodavstvo je loša zamena za međunarodni instrument” (Von der Dunk 2018, 99).

Državna praksa nažalost, često iskače iz okvira javnog interesa da bi sprovela u život partikularne, regionalne ili savezničke. Dobar je primer takve prakse slučaj geostacionarne orbite. Zbog svojih karakteristika, ona je izuzetno pogodna za postavljanje komunikacijskih i navigacijskih veštačkih satelita. S obzirom da se tela koja se postavljaju na ovu orbitu nalaze iznad ekvatora, države ekvatorijalnog pojasa su kroz zajedničku deklaraciju pokušale da jednostrano uspostave poseban pravni režim koji bi važio za ovu orbitu u odnosu na ostatak svemira – tzv. Deklaracija iz Bogote (Bogota Declaration). Iako druge države nisu prihvatile ovu deklaraciju, ekvatorijalne zemlje ne odustaju od zahteva za *sui generis* pravnim režimom geostacionarne orbite prilikom rasprava u Pravnom potkomitetu Komiteta UN za miroljubiva korišćenja svemira. Kako primećuje Agama:

Te države su osetile da je njihovo pravo na kontrolu nad prirodnim resursima na sopstvenoj teritoriji nepravedno ograničeno članom II Ugovora o svemiru

od 1967 (...) Kolumbija, Ekvador, Kongo, Indonezija, Kenija, Uganda i Zair, sa Brazilom kao posmatračem, proglasile su Deklaraciju iz Bogote kako bi istakle svoja prava na geostacionarnu orbitu. Kako bi se zaobišla zabrana prisvajanja svemira iz Ugovora o svemiru, Deklaracija iz Bogote je mudro definisala geostacionarnu orbitu kao prirodni resurs, ali ne i kao oblast koja pripada svemiru (Agama 2017, 24–34).

Mudro za te konkretne države regiona ekvatora, nekorektno prema zajedničkim interesima čovečanstva.

Nije ni čudo, što neki teoretičari iz SAD spremno navode Deklaraciju iz Bogote kada komentarišu nastojanja SAD-a da potpiše pomenute Artemis sporazume sa partnerima i saveznicima, koji takođe modifikuju važeća tumačenja Ugovora o svemiru. Artemis sporazumi se pozivaju na članove II, VI i XI Ugovora o svemiru kako bi pravno legitimisali ideju slobode istraživanja i ekonomske eksploatacije svemirskih resursa (de Zwart 2021, 66). Prema tome, partneri SAD koji budu potpisali ove ugovore pristaće na način tumačenja Ugovora o svemiru koji dozvoljava zasnivanje privatnog vlasništva nad njegovim resursima, onako kako to SAD shvata u svom unutrašnjem zakonodavstvu.

Kontroverzna odredba Artemis sporazuma su i takozvane „bezbednosne zone” na Mesecu, zasnovane na odredbama člana IX Ugovora o svemiru (de Zwart 2021, 71–72), koje u suštini predstavljaju baze pod isključivom kontrolom strane koja ih uspostavlja. Iako ne podrazumevaju formalno isticanje suvereniteta nad obuhvaćenom teritorijom, bezbednosne zone su u suštini rezervati isključive nadležnosti i time krše jednakopravnost pristupa resursima svemira. Druge države čije bi se operacije približile bezbednoj zoni bi morale da se konsultuju sa državom koja kontroliše bezbednu zonu kako bi se sprečilo ometanje njene aktivnosti ili nastanak štete (de Zwart 2021, 72). Nije teško pretpostaviti da će kontrolu od neželjenih upada i ometanja aktivnosti u bezbednoj zoni vršiti oružane snage države koja ima kontrolu nad zonom, što povlači za sobom pitanja militarizacije svemira, koja su u suprotnosti sa načelom isključivo miroljubivih aktivnosti u svemiru. S obzirom da su bezbedne zone (logično) predviđene da budu uspostavljene na mestima koja su najbogatija prirodnim resursima, za očekivati je da dođe do izvesnih sukoba među državama oko kontrole nad zonama u budućnosti.

Ono što Ugovor o svemiru ima jasno propisano, a vezano je posredno za odnos suvereniteta i privatnog vlasništva, jeste član VI koji predviđa da su sve aktivnosti privatnih lica u svemiru pripisive državi koja ima kontrolu nad njima, i koja istovremeno ima obavezu da vrši nadzor nad njihovim aktivnostima. Propuštanje vršenja te obaveze, kao i svaki protivpravni akt koji ta privatna lica učine bio bi akt suprotan međunarodnom pravu, koji bi uzrokovao državnu odgovornost. To bi

značilo da kršenje zabrane prisvajanja od strane privatnih kompanija uzrokuje akt protivan međunarodnom pravu za koji je odgovorna država u kojoj su te kompanije registrovane. Pitanje je da li su države spremne da rizikuju međunarodnu odgovornost zbog ponašanja njihovih kompanija. Ali, kao što smo ranije naveli, Ugovor o svemiru je pravni „tigar od papira“, on u sebi ne sadrži mehanizme prinudnog izvršenja obaveza, te bi posledice međunarodne odgovornosti ostale na nivou negativnog imidža.

Na kraju ove naše rasprave, moramo da dodamo da, kako stvari trenutno stoje, privatne kompanije možda uopšte neće ni zavisiti od državnih javnopravnih režima, poput suvereniteta, ili od klasičnih imovinskih režima koji vladaju u uređenim pravnim sistemima na Zemlji prilikom budućeg zasnivanja kontrole nad resursima svemira. Zamisliv je scenario u kome nedržavni akteri jednostavno proglase vlasništvo nad resursima na osnovu toga što su se prvi pojavili i započeli sa eksploatacijom. Poznat je primer iz istorije SAD tokom 19. veka kada su preduzetnici jednostavno zauzimali potencijalne naftne izvore bez ikakvih državnih dozvola i javnopravnog osiguranja vlasništva (Daintith 2010, 140–158). Vidimo da se izvađeni svemirski resursi trenutno nalaze u stanju ničije stvari (*res nullius*), što znači da svako ko ima mogućnosti može da ih pribavi. Ono što predstavlja problem je šta se događa kada već zauzeti resurs neki drugi akter poželi za sebe. U tom slučaju, međunarodna zajednica bi morala da reaguje da spreči nasilno razvlašćivanje aktera koji je prvi zauzeo neki resurs. Međutim, s obzirom na ogromne količine dostupnih resursa u svemiru, u početku ne bi bila potrebna neka veća državna intervencija, a omogućio bi se dalji nesmetani razvoj istraživanja svemira i koristi po čovečanstvo bi nastavile da teku. Tek kada resursi budu počeli da se proređuju, počće potreba za snažnijom intervencijom država kako bi se sprečili sukobi između sve konkurentnijih nedržavnih aktera. Dotle ima vremena da, ako bude dovoljno volje i pameti u međunarodnoj zajednici, na noge bude postavljena neka multilateralna šema pravične raspodele resursa. Tokom rasprava u pravnom potkomitetu UNCOPUOS-a, neki delegati su izrazili mišljenje da alokacija resursa na Mesecu i drugim nebeskim telima po načelu „prava prvenstva“, nije u skladu sa pravom na jednak pristup svemiru (UNCOPUOS 2016, 83). Haška radna grupa u svojim temeljnim načelima nudi kompromisno rešenje prema kome bi se pravo prvenstva davalo na vremenski ograničen period (Building Blocks, 7).

Razvoj svemirskog prava u budućnosti bi tako mogao da bude nošen mahom aktivnostima nedržavnih aktera. U trenutku kada privatno preduzeće zasnuje kontrolu nad objektom u svemiru poput asteroida i započne eksploataciju njegovih resursa, počelo bi da teče vreme tokom koga bi druge države trebalo da ulože prigovor na takvo prisvajanje. Ako ne bi bilo prigovora (ili štaviše ako bi došlo do

formalnog priznanja stvorenog činjeničnog stanja), ta kontrola može da pređe u vlasništvo. Ako bi država u kojoj je to preduzeće registrovano naknadno ovlasila to preduzeće da sprovodi započete radnje, suverenitet nad tim resursom bi praktično bio omogućen delovanjem nedržavnog aktera. Durki to ovako obrazlaže:

Kada preduzeće čija se aktivnost može pripisati državi uspostavi pravno pravilo, a ta država ne preduzme ništa, to znači da je država prećutno prihvatila ovo korporativno pravilo. U odsustvu neposrednih dokaza da akta države podržavaju formiranje običajnog pravila, akti privatnih preduzeća koji se mogu pripisati državi postaju najbolji dokaz da ta država prihvata određeno tumačenje Ugovora o svemiru. U krajnjem ishodu, privatna preduzeća guraju napred razvoj međunarodnog prava koje dozvoljava prisvajanje svemirskih resursa (Durkee 2019, 428–429).

Pojedini autori, poput Grunera, idu i dalje u svojoj zagledanosti u budućnost i predviđaju da će nedržavni akteri osnivati čitave kolonije sa autonomnim pravnim režimima na nebeskim telima, gde bi se sloboda pristupa garantovala mogućnošću naseljavanja svih stanovnika Zemlje, nezavisno od nacije kojoj pripadaju, ali bi im bila zagarantovana vlasnička prava nad resursima koje pribave svojom aktivnošću (Gruner 2005, 354). Zvuči kao scenario filmova naučne fantastike, ali sa tehnološkim revolucijama se nikad ne zna. Možda će već ova generacija pravnika morati da se bavi uređivanjem života i privređivanja u takvim svemirskim kolonijama.

Zaključak

Svemir je beskrajan, izvanredno složen, u najvećoj meri nepoznat ljudskom umu, pun osobenosti koje se ne mogu sresti na našoj planeti. Pokušaj pravnog regulisanja takve teritorije izuzetno je komplikovan, jer se predmet regulisanja teško uklapa u kategorije u kojima obično pravnici razmišljaju. Naša je struka zdravorazumska i stoji čvrsto sa obe noge na zemlji, a za regulisanje svemira potrebna je neuobičajeno velika doza imaginacije. Kada se na sve te komplikacije nadoveže činjenica da države imaju često dijametralno suprotne stavove oko toga šta je zapravo svemir, gde počinje, a gde se završava, čemu treba da služi i ko sme da ga iskorišćava, vidi se da je rasprava o međunarodnopravnom okviru za ljudske aktivnosti u svemiru jedna priča koja može imati mnogo završetaka, u zavisnosti kako ko priču shvata, pri čemu ti završeci uopšte ne moraju da budu srećni po najveći broj ljudskih bića koja naseljavaju našu planetu.

Taj osećaj da svemir ne bi trebalo da podleže pravilima života koja su do tada važila na Zemlji vidljiv je i u odredbama Ugovora o svemiru koje predviđaju da se

istraživanja svemira moraju vršiti na korist celog čovečanstva, kao i da Mesec i druga nebeska tela ne mogu da pripadaju nijednoj državi posebno, već da budu na korist celoj međunarodnoj zajednici. Svemir je morao da ostane miran, i da pripada svima. Ugovor o svemiru je značajan pravni akt, njegove odredbe su zbog široke prihvaćenosti postale i deo običajnog prava u smislu da obavezuju čak i države koje ga nisu potpisale. Međutim, u tekstu ugovora nedostaju mehanizmi izvršenja ugovornih obaveza, tako da bi eventualna kršenja ugovora ostala bez neposrednih pravnih posledica. Sa druge strane, Ugovor o Mesecu je ostao kao spomen na neuspeli projekat pretvaranja svemira u zajedničko nasleđe čovečanstva.

Kontekst hladnog rata u okviru koga je nastao Ugovor o svemiru, i generalno međunarodna svemirska regulativa, doprineo je da pitanja komercijalizacije i zasnivanja privatne svojine na svemirskim dobrima budu zavisna od želje obe super sile da po svaku cenu spreče suprotnu stranu da ostvari prodor u svemir, potčini ga svojoj vlasti i stvori nenadoknadivu i odlučujuću prednost u međusobnom sukobu. Postavlja se pitanje da li taj kontekst u današnjem sistemu međunarodnih odnosa opet postoji? Ili je sada opasnost od militarizacije svemira, ili generalno ekonomske dominacije jedne od sila, nepovratno prošla, te se neki kompromis oko privatnopravnih aktivnosti u svemiru može postići među današnjim velikim silama. Ako je suditi po reakciji Rusije na propise donete u SAD od toga nema ništa.

Tvrđ stav Rusije podseća na tvrde stavove delova pravne teorije (među kojima i domaće) oko koncepta zajedničkog nasleđa čovečanstva. Ti delovi teorije neopravdano poistovećuju koncept zajedničkog nasleđa čovečanstva iz Ugovora o Mesecu sa izrazom „oblast čitavog čovečanstva” iz Ugovora o svemiru. Ti pojmovi su suštinski različiti, jer prvi podrazumeva da sve države (odnosno svi narodi!) imaju suvlasništvo nad svemirom, što automatski isključuje bilo kakve pojedinačne ekonomske aktivnosti, dok drugi samo daje slobodu pristupa svima svemirskim resursima, ali ne garantuje da oni koji nisu sami u stanju da pristupe treba da zbog toga budu obeštećeni, ili da mogu da sprečavaju ove druge koji jesu u stanju da to čine. Opravdano je odbaciti ovakav tvrd stav jer on bespotrebno zadržava razvoj svemirskog prava, politike i privrede na ispod-optimalnom nivou, što nije u skladu sa ciljevima korišćenja svemira u interesu celog čovečanstva. Komercijalizacija svemira u faktičkom smislu onemogućava primenu načela zajedničkog nasleđa čovečanstva, čak i kad bi ono postalo opšteprihvaćena norma međunarodnog prava. Tehnološki napredak je učinio da takva pravna norma deluje zastarelo, život je otišao isuviše napred da bi jedna kruta opšta zabrana privatne ekonomske eksploatacije opstala. Naravno, postavlja se i pitanje da li je ispravan način razmišljanja koji bezuslovno podrazumeva da ekonomske aktivnosti, čak i ako su valjano pravno regulisane, baš ne mogu da imaju nikakvu korist po opšte dobro? Da li se u tom slučaju može govoriti o potrebi za nekom analizom koristi/troškova

koja bi dovela ekonomsku aktivnost od slučaja do slučaja u sklad sa međunarodnim pravom? Koristi i troškova u odnosu na opštu dobrobit. Koliko je takva analiza moguća i koji bi bili parametri za njeno sprovođenje?

Prema tome, ne treba zazirati od profitne motivisanosti daljih svemirskih istraživanja. Normalno je da istraživačke aktivnosti u svemiru za cilj imaju sticanje profita u budućnosti od resursa koji se u svemiru nalaze, a koji će u budućnosti imati sve širu i intenzivniju upotrebu. Prema pozitivnopravnom okviru, istraživačke aktivnosti privatnih entiteta su dozvoljene članom I Ugovora o svemiru, dok je u pogledu ekonomskih prava, koja su neminovna posledica istraživanja, pravna situacija manje jasna. Sloboda privređivanja, čije su osnovne karakteristike ideja da se iskopavaju resursi sa nebeskih tela, pre svega asteroida, ali i Meseca i planeta u daljoj budućnosti, nije izričito zabranjena Ugovorom o svemiru. Većina država smatra da je moguće dozvoliti privatnopravnim akterima da eksploatišu privredno svemirske resurse, uz izvesna ograničenja oko kojih tek treba uspostaviti dogovor među državama u budućnosti. Pravna teorija uglavnom stoji na stanovištu da ta ograničenja moraju da sadrže izvesne naknade koje bi se davale državama koje nisu u stanju da organizuju samostalnu privrednu eksploataciju, i naravno obzire prema životnoj sredini. Priroda tih naknada može biti novčana, u vidu prenosa tehnologije ili na neki drugi način oko koga se postigne konsenzus. Ono što je ključno je da svaki oblik privredne eksploatacije ne sme da stvori monopol na korišćenju određenog resursa, već da obezbedi slobodan pristup svima koji žele i mogu da iskorišćavaju isti resurs. Naravno, sloboda pristupa će u praksi nailaziti na prepreke faktičke prirode koje će nastati kao posledica dozvola za privrednu eksploataciju. Kompanije koje započnu eksploataciju, moraće da dugoročno obavljaju tu aktivnost da bi se isplatila. Dugoročna ekonomska eksploatacija, kao i svaka dugoročna koncesija ili zakup, približava se pojmu svojine u velikoj meri. U faktičkom smislu, svakako isključuje mogućnost zasnivanja drugih koncesija na istom dobru. Tako može doći do povrede jednakosti pristupa za sve države koja je definitivno deo svemirskog prava.

Međutim, ako druge države počnu da slede SAD i Luksemburg, i da pravno prepoznaju zasnivanje kontrole nad resursima od strane privatnih lica kao pravo vlasništva, moglo bi se govoriti i o izmeni izvornog značenja Ugovora o svemiru novim običajnim pravilom. Može se čak govoriti i o stvaranju novih pravila međunarodnog prava direktnom aktivnosti privatnih lica, ako kompanije koje posluju u svemiru počnu da se ponašaju kao vlasnici prema resursima svemira, države koje ih kontrolišu to izričito ili prećutno prihvate, a većina drugih država se sa tim saglasi, ili se bar ne protivi. Neka vrsta svojinskog režima će u budućnosti svakako biti potrebna, jer kao što vidimo, razvoj ekonomske eksploatacije će neminovno teći napred, čak i ako se tome bude protivila velika većina država.

Predlozi u tom smeru u teoriji već postoje i uglavnom se zasnivaju na modifikacijama prava vlasništva, zasnovanog po načelu „prava prvenstva”, koje se koristilo tokom 19. veka u SAD za vreme velike trke za naftom. Pitanje je kako bi to izgledalo u bezbednosnom smislu kada moćne korporacije, potpomognute vojnim snagama svojih država, krenu u trku za nekom novom „svemirskom” naftom.

Opet, ako se započne sa masovnom eksploatacijom privrednih resursa svemira, neki oblici vlasništva nad pribavljenim resursima moraće da se uspostave, kako bi investitori bili voljni da ulažu u tako rizičnu aktivnost. Problem u vezi sa tim je zabrana prisvajanja svemira iz Ugovora o svemiru koja vrlo jasno ističe da nijedna država ne sme da istakne suverenitet nad svemirskim dobrima. Suverenitet države nad nekom teritorijom omogućava formiranje imovinsko-pravnog režima za nedržavne aktere nad resursima te teritorije. Jedno bez drugog ne ide i uzaludni su pokušaji pravne teorije u SAD da ukažu kako zabrana prisvajanja svemira ne važi za privatno vlasništvo. Opet, jeste činjenica da Ugovor o svemiru ne pominje privatno vlasništvo, te da time omogućava ovako široka tumačenja zabrane prisvajanja, koja se opasno približavaju izigravanju zabrane. Činjenica je da SAD, verovatno i same uviđajući da je akrobatika u tumačenju Ugovora o svemiru na ovom mestu jalova, pribegavaju jednostranom rešenju tog pitanja u korist zasnivanja vlasništva za svoje privredne subjekte putem donošenja unutrašnjih propisa. Isto to čini i Luksemburg, a ako partneri i saveznici SAD budu potpisali Artemis sporazume, za očekivati je da slede isti put. Ostatak sveta se, međutim, tome itekako protivi, i to ne samo Rusija, koja nastupa konfrontirajuće, već i Kina, uz izvesnu zadržku, dok zemlje poput Brazila pozivaju na neophodnost rešavanja ove dileme multilateralnom diplomatijom. To jeste najbolji put, ali je pitanje koliko je realan u trenutnim uslovima koji vladaju u međunarodnim odnosima.

Dok se situacija bude raščistila, dotle će nedržavni akteri možda i sami inicirati stvaranje novih pravila. Svi njihovi akti u svemiru u načelu su pripisivi državi u okviru čijeg pravnog sistema oni posluju. Ako počnu da se ponašaju kao vlasnici, a matična država se tome ne usprotivi, to će biti dokaz da ta država nema ništa protiv ovog novog pravila međunarodnog prava u nastajanju, kojim se dozvoljava privatnopravno vlasništvo, a samim tim i suverenitet nad resursima svemira. Ako se druge države aktivno ne usprotive ovakvoj praksi, takvo pravilo će samo dobiti na snazi i u krajnoj liniji izmeniti ugovorna pravila Ugovora o svemiru ovim naknadnim aktom državne prakse. Na taj način bi nedržavni akteri preuzeli primat od država ne samo u istraživanju i korišćenju svemira, već i u stvaranju međunarodnog prava svemira, što je bilo nezamislivo u vreme donošenja Ugovora o svemiru. Poput nekadašnjih kauboja na divljem zapadu, ovi novi svemirski kaubojski svojim bi rukama stvarali novi društveni poredak. Čini nam se da jedina mogućnost obuzdavanja njihove samovolje leži u napuštanju pozicije drvenih

advokata čovečanstva, koji se uporno, zvani i nezvani, drže načela svemirskog prava koja niti više odgovaraju realnosti, niti su ikada bila zamišljena da regulišu postojeću realnost. Čovečanstvu je potreban održiv razvoj svemirskog prava, koji bi uvažio potrebe ekonomske eksploatacije svemirskih resursa i istovremeno postavio granice eksploataciji koje bi bile u interesu najvećeg broja ljudi na Zemlji.

Bibliografija

- Agama, Ferdinand Onwe. 2017. "Effects of the Bogota Declaration on the legal status of geostationary orbit in international space law". *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence* 8(1): 24–34.
- Babcock, Hope M. 2019. "The Public Trust Doctrine, Outer Space, and the Global Commons: Time to Call Home ET". *Syracuse Law Review* 69(2): 191–262.
- Bogota Declaration. 2017. United Nations Global Working Group assembled for the 4th International Conference on Big Data for Official Statistics, Bogota, November. <https://unstats.un.org/bigdata/documents/Bogota%20Declaration%20-%20final.pdf>.
- Bourbonnière, Michel and Ricky J. Lee. 2007. "Legality of the Deployment of Conventional Weapons in Earth Orbit: Balancing Space Law and the Law of Armed Conflict". *European Journal of International Law* 18(5): 873–901.
- [Building Blocks]. 2019. "Building Blocks for the Development of an International Framework on Space Resource Activities", The Hague International Space Resources Governance Working Group. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/rechtsgeleerdheid/instituut-voor-publiekrecht/lucht—en-ruimterecht/space-resources/final-bb.pdf>.
- Buxton, Carol R. 2004. "Property in Outer Space: The Common Heritage of Mankind Principle vs the First in Time, First in Right, Rule of Property". *Journal of Air Law & Commerce* 69 (4): 689–707.
- Cheng, Bin. 1997. *Studies in International Space Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Cooper, Lawrence A. 2003. "Encouraging Space Exploration Through A New Application of Space Property Rights". *Space Policy* 19 (2): 111–118.
- Daintith, Terence. 2010. "The Rule of Capture: the Least Worst Property Rule for Oil and Gas". In: *Property And The Law In Energy And Natural Resources*, edited by Aileen Mcharg et al., 140–158. Oxford: Oxford University Press.

- de Zwart, Melissa. 2021. "To the Moon and Beyond: The Artemis Accords and the Evolution of Space Law". In: *Commercial and Military Uses of Outer Space*, edited by Melisa de Zwart and S. Henderson. Singapore: Springer.
- Durkee, Melissa J. 2019. "Interstitial Space Law". *Washington University Law Review* 97: 423–481.
- Feichtner, Isabel. 2019. "Mining for humanity in the deep sea and outer space: The role of small states and international law in the extraterritorial expansion of extraction". *Leiden Journal of International Law* 32: 255–274.
- Ferreira-Snyman, Anél. 2021. "Challenges to the Prohibition on Sovereignty in Outer Space: A New Frontier for Space Governance". *Potchefstroom Electronic Law Journal* 24(1): 1–50.
- Force, Melisa K. 2016. "The Paradox of United States' Position on Regulation of Space Resource Extraction". *Proceedings of the International Institute of Space Law* 2: 259–278.
- Gruner, Brandon C. 2005. "A New Hope for International Space Law: Incorporating Nineteenth Century First Possession Principles into the 1967 Space Treaty for the Colonization of Outer Space in the Twenty-First Century". *Seton Hall Law Review* 35(1): 299–357.
- Hobe, Stephan. 2017. "Article 1". In: *Cologne Commentary on Space Law*, Volume 1, edited by Stephan Hobe et al, 25–43. Berlin: Berline Wissenschafts-Verlag.
- Hobe, Stephan and Philip de Man. 2017. "National Appropriation of Outer Space and State Jurisdiction to Regulate the Exploitation, Exploration and Utilization of Space Resources". *German Journal of Air and Space Law* 66(3): 460–475.
- [ILA] International Law Association. 2002. Resolution 1/2002 of the Space Law Committee of the International Law Association. <https://www.black-holes.eu/resources/ILA.pdf>.
- Ishola, Feyisola Ruth, Oluwabusola Fadipe and Olaoluwa Colin Taiwo. 2021. "Legal Enforceability of International Space Laws: An Appraisal of 1967 Outer Space Treaty". *New Space* 9(1): 33–37.
- Joyner, Christopher C. 1986. "Legal Implications of the Concept of the Common Heritage of Mankind". *International and Comparative Law Quarterly* 35(1): 190–199.
- Kostenko, Inesa. 2020. "Current Problems and Challenges in International Space Law: Legal Aspects". *Advanced Space Law* 5: 48–57.
- Leman, Jennifer. 2019. "Construction Company Caterpillar Wants to Mine the Moon". *Popular Mechanics*. <https://www.popularmechanics.com/space/moonmars/a29587959/caterpillar-space-mining/>.

- Liu, Hao and Fabio Tronchetti. 2019. "The American Space Commerce Free Enterprise Act of 2017: The latest step in regulating the space resources utilization industry or something more?" *Space Policy* 47: 1–6.
- Lux Space Act. 2017. Loi 674 du 20 juillet 2017 sur l'exploration et l'utilisation des ressources de l'espace, Journal Officiel Du Grand-Duche De Lux.
- Lyall, Francis and Paul B. Larsen. 2017. *Space Law, A Treatise*. London: Routledge.
- [Moon Agreement]. 1979. Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, December 18, 1363 U.N.T.S. 3 (1979).
- Mijović, Milan. 2012. „Pravni aspekti saobraćaja u kosmosu”. *Pravni Zapisi* III (2): 429–442.
- Mikulec, Ana. 2016. „Pravo svemira”. *Pravnik* 49 (1): 105–127.
- Mirzae, Siavash. 2017. "Outer Space and Common Heritage of Mankind: Challenges and Solutions". *RUDN Journal of Law* 21(1): 102–114.
- Nie, Mingyan. 2020. "Space Privatization in China's National Strategy of Military-Civilian Integration: An Appraisal of Critical Legal Challenges". *Space Policy* <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2020.101372>, 1–8.
- NOR Space Law. 1963. Act on Launching Objects from Norwegian Territory into Outer Space. 13 June No. 38. 1969. National Space Legislation of the World, 2001.
- Oduntan, Gbenga. 2005. "Imagine There are No Possessions: Legal and Moral Basis of the Common Heritage Principle in Space Law". *Manchester Journal of International Economic Law* 2(1): 30–59.
- OST - Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, Jan. 27, 1967, 18 U.S.T. 2410, 610 U.N.T.S. 205.
- Pandya Jayshree. 2019. "The Race to Mine Space". *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/05/13/the-race-to-mine-space/?sh=1a7295ef1a70>.
- Pershing Abigail D. 2019. "Interpreting the Outer Space Treaty's Non appropriation Principle: Customary International Law from 1967 to Today". *Yale Journal of International Law* 44(1): 149–178.
- Račić, Obrad. 1972. *Osnovna na ela kosmi kog prava*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Rathore, Ekta and Biswanath Gupta. 2020. "Emergence of Jus Cogens Principles in Outer Space Law". *Astropolitics* 18(1): 1–21.

- Reinstein, Ezra J. 1999. "Owning Outer Space". *Northwestern Journal of International Law and Business* 20(1): 59–98.
- Ruhaeni, Neni and Fariz Farikh Izadi. 2019. "The Outer Space Exploration Under International Space Law: An Islamic Point of View". *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 409: 369–372.
- Schladebach, Marcus. 2018. "Fifty Years of Space Law: Basic Decisions and Future Challenges". *Hastings International and Comparative Law Review* 41(3): 245–272.
- Stojanović, Bogdan. 2020. „Američke svemirske snage u geopolitičkom kontekstu: miroljubiv razvoj ili naoružavanje svemira?" *Meunarodni problemi* LXXII (4): 653–677.
- Su, Jinyuan. 2017. "Legality of Unilateral Exploitation of Space Resources under International Law". *International and Comparative Law Quarterly* 66(4): 991–1008.
- SWE Space Law. 1982. Act on Space Activities, 1982: 963, November 18, National Space Legislation of the World, Vol. I (2001), at 398.
- Todić, Dragoljub. 2015. „Kosmičko pravo i pravo životne sredine: međunarodno-pravne osnove, principi i pravni karakter". *Politi ka revija* 46(4): 91–110.
- Tronchetti, Fabio. 2010. "The Moon Agreement in the 21st Century: Addressing its Potential Role in the Era of Commercial Exploitation of the Natural Resources of the Moon and Other Celestial Bodies". *Journal of Space Law* 36: 489–524.
- UNCLOS. 1982. United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.
- UNCOPUOS 1966a. Committee On the Peaceful Uses of Outer Space. „Report of the Legal Subcommittee on Its Fifth Session". 44th mtg., U.N. Doc. A/AC.105/PV.44.
- UNCOPUOS 1966b. Committee On the Peaceful Uses of Outer Space. „Report of the Legal Subcommittee on Its Fifth Session". 72nd mtg., U.N. Doc. A/AC.105/C.2/SR.72.
- UNCOPUOS 1966c. Committee On the Peaceful Uses of Outer Space. „Report of the Legal Subcommittee on Its Fifth Session". 63rd meeting, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/SR.63.
- UNCOPUOS 1969. Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. „Report of the Legal Subcommittee on Its Eighth Session". Annex I, U.N. Doc. A/AC.105/58.

- UNCOPUOS 2016. Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. „Report of the Legal Subcommittee on Its Fifty-Fifth Session“. U.N. Doc. A/AC.105/1113.
- UNCOPUOS 2017. Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. „Report of the Legal Subcommittee on Its Fifty-Sixth Session“. U.N. Doc. A/AC.105/1122.
- UNGA Res. 23/45. Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space, usvojen Rezolucijom GS UN 2345 (XXII).
- UNGA Res. 27/77. Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, usvojena Rezolucijom GS UN 2777 (XXVI).
- UNGA Res. 32/35. Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space, usvojena Rezolucijom GS UN 3235 (XXIX).
- UNGA Res. 19/62. Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration of and Use of Outer Space GA Res 1962 (XVIII), UN Doc A/RES/18/1962 (1963);
- UNGA Res. 37/92. Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting UN Doc A/RES/37/92 (1982));
- UNGA Res. 47/68. Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space UN Doc A/RES/47/68 (1992));
- UNGA Res. 51/122. Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries, UN Doc A/RES/51/122 (1996));
- UNGA Res. 41/65. Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space UN Doc A/RES/41/65 (1986).
- UK Space Law. 1986. Outer Space Act, 18 July 1986. Chapter 38; National Space Legislation of the World, Vol. I (2001), at 293.
- US Space Law. 1958. National Aeronautics and Space Act. Public Law 85-568, 85th Congress, H.R. 12575, 29 July 1958; as amended through 1983; 72 Stat. 426; Space Law-Basic Legal Documents, E.III.I.
- US Space Act. 2017. Commercial Space Launch Competitiveness Act, 51 U.S.C. §§ 51301-03 (2018).
- Vazhapully, Kiran. 2020. “Space Law at the Crossroads: Contextualizing the Artemis Accords and the Space Resources Executive Order”. *Opinio Juris*. <http://opiniojuris.org/2020/07/22/space-law-at-the-crossroads-contextualizing-the-artemis-accords-and-the-space-resources-executive-order/>.

- [Bečka konvencija] Bečka konvencija o ugovornom pravu. 1969. *Službeni list SFRJ (meunarodni ugovori i drugi sporazumi)* 30/72.
- von der Dunk, Frans G. 2018. "Asteroid Mining: International and National Legal Aspects". *Michigan State International Law Review* 26(1): 83–101.
- Vučić, Mihajlo. 2019. "Access to water in the context of the international watercourse: A theory of the community of interest". *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 67(3): 71–94.
- Wall, Mike. 2019. "50 Years After Apollo 11, A New Moon Rush Is Coming". *Space.Com*. <https://www.space.com/moon-exploration-plans-nasa-india-china-andmore.html>.
- Xu, Fengna. 2020. "Environmental protection in the exploitation and use of space resources". *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 565: 1–6.
- Xu, Fengna, Jinyuan Su, Miqdad Mehdi. 2020. "A Re-Examination of Fundamental Principles of International Space Law at the Dawn of Space Mining". *Journal of Space Law* 44 (1): 1–43.

Mihajlo VUČIĆ

**SPACE COWBOYS AND MANKIND'S DEVIL ADVOCATES:
TOWARDS THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SPACE LAW**

Abstract: The commercialization of outer space has created new challenges for international law, aside from the traditional issues of demarcation and militarization. International norms that regulate space activities were adopted at a time when one could not imagine a private company being able to economically exploit space resources. The doctrine is divided between the supporters and opponents of the interpretation that allows for freedom of enterprise and ownership over space resources. The majority of states are prone to accept freedom of enterprise, limited by the interests of mankind and environmental protection. At the same time, except for states that allow for such a possibility through their internal laws, states are against ownership rights, believing that the non-appropriation principle is absolute. Economic exploitation is in accordance with the object and purpose of the Outer Space Treaty since it can undoubtedly benefit mankind. Ownership rights, however, are impossible to conceive under the existing legal framework. There is a need to reform the legal framework, if possible, through amendments to the Outer Space Treaty, although the more realistic avenue is through informal standards that would prevent the chaos of freedom to exploit outer space. The sustainable development of outer-space commercialization would, in the author's opinion, encourage an internationally regulated economic initiative, which would not exclude freedom of access to space resources for every state.

Keywords: outer space, commercialization, international law, freedom of enterprise, common heritage of mankind, non-appropriation, sovereignty.